

approaches to the definition of the Perfect tense have been analyzed (it serves to link the present and the past, emphasize the result or consequence of the action, give an additional indication to the previous action relevance etc). It has been stated that the lexical meaning of verbs, the category of the Perfect tense, some syntactic context, and extralinguistic factors influence the formation of the Perfect tense meaning. It has been proved that the wide usage of the same grammatical form is a specific feature of the grammatical system of the modern English language.

Key words: *modern status, continuous forms, perfect forms, categorial meaning, the Perfect tense meaning.*

О. В. Самойленко
(Горлівка)

УДК 811'713

РЕЕТИМОЛОГІЗАЦІЯ ЯК ПРИЧИНА ТА НАСЛІДОК ПОЯВИ КВАЗІКОМПЗИТИВ

Тривалий час у мовознавстві загальноприйнятим уважався підхід, представники якого розглядали складні слова як результат конденсації речень або словосполучень. Але далеко не всі композити можуть бути розгорнуті в одиниці синтаксичного рівня. Такі одиниці ми, слідом за В. І. Теркуловим, будемо називати квазікомпозитами [5].

Метою нашої статті стало доведення того факту, що квазікомпозити не тільки не утворилися на тлі словосполучень, але й самі можуть поставати базою для творення таких синтаксичних одиниць у результаті декомпресії, тобто здатні сприяти реетимологізаційним процесам у мові та мовленні.

Мета дослідження визначила такі завдання: дати потрактування процесу реетимологізації; проаналізувати роль квазікомпозитів у реетимологізаційних мовних процесах; розробити типологію процесів реетимологізації.

Труднощі внутрішньої мотивації стають рушійною силою для механізму так званої реетимологізації, під якою ми будемо розуміти процес, у результаті якого немотивоване слово отримує мотивацію на основі встановлення співвіднесеності між словами, які не були пов'язані (або були в далекому минулому) етимологічно. Саме тому О. Н. Трубачов називає реетимологізацію оживленням етимологічних зв'язків [6].

Реетимологізація – загальномовний процес, якому можуть підлягати: 1) запозичені лексеми, тобто слова, які не повністю асимілювалися фонетичною системою мови-реціпієнта та не засвоєні нею граматично; 2) незапозичені утворення із затемненим або неясним значенням, 3) власні імена (антропоніми іншомовного походження та топоніми на території країни).

Квазікомпозити тісно пов'язані з процесами реетимологізації. Вони можуть виступати одночасно у двох аспектах: як результат процесу реетимологізації та як його причина. Таким чином, ми виділяємо два різновиди реетимологізаційних процесів, пов'язаних із квазікомпозитотворенням:

1. Квазікомпозити постають кінцевим продуктом реетимологізаційної трансформації. Цей процес отримав назву “народної етимології”. Тривалий час за відсутності писемної форми мови так звана “народна” (або хибна) етимологія була одним з основних засобів адаптації запозиченого слова. Сутність цього явища полягає у фонетичній трансформації та переосмисленні запозиченого (рідше рідного) слова за зразком близького йому за звучанням слова рідної мови, але яке відрізняється від нього за походженням [7], наприклад, рос. **киноскоп** від **кинескоп**, укр. **полусад** замість **палісад** (від фр. **palissade** – частокіл, дощатий паркан, жива огорожа), англ. **cockroach** (тарган, дослівно позначає півень + плітка (рос. **плотва**) від ісп. **cucaracha**, **choucroute** (кисла капуста, капуста + кірка (хліба) від нім. **Sauerkraut**). Але не тільки запозичені лексеми підлягають народній етимології: в українській мові можна знайти такі слова: **дивосил** замість **девясил**, **простирядно** замість **простирадло**, **сомодери** замість **самодери** (рибальське знаряддя для лову сома), **колибаба**, **дід-і-баба** замість **кульбаба**.

Народна етимологія характеризується двома типами можливих змін у слові. В одних випадках народноетимологічному переосмисленню підлягає все слово: у ньому немовби не залишається неясних, незрозумілих звукових комплексів, усі його частини стають “значенневими”, умотивованими: рос. **кировогаз** замість **керогаз**, **болеудалющие** (средства) замість **болеутоляющие**.

В інших випадках після фонетичної трансформації слова поясненням стає лише один з його компонентів, а інші (як у препозиції, так і в постпозиції) лишаються незмінними, тобто значення лишається не зовсім зрозумілим: рос. *брудер(?)*-*штраф*, *фрика(?)*-*долька*, *гувер(?)*-*нянька*, *шланг-баум(?)*, англ. *chaise(?)*-*long* (довгий) (від фр. *chaise-loung* = стілець для відпочинку). Подібні комплекси Ф. де Соссюр називає “народними етимологіями, що зупинилися на половині шляху” [4]. Ф. де Соссюр справедливо зазначив, що народна етимологія постає явищем патологічним, вона виступає лише у виняткових випадках та стосується лише тих окремих слів, технічних термінів та запозичень з інших мов, які є важкими для сприйняття носіями мови-реципієнта. Більшість лінгвістів поділяє цю думку, тому все більшого вжитку набуває альтернативний термін “хибна етимологія”. Наприклад, Р. Р. Гельгардт вважає, що термін “народна етимологія” не є вдалим насамперед тому, що народними за своєю суттю називаються явища помилкові, хибні, тому дослідник пропонує називати це явище “хибна етимологія” [7]. На наш погляд, правильніше було б використовувати термін паретимологія (термін, прийнятий у німецькій та англійській лінгвістичній традиції), тобто “паралельна етимологія”, етимологія, що ґрунтується не на значенні певного слова в чужих мовах, а на відповідності цієї лексеми законам рідної мови.

Але з іншого боку, деякі з народноетимологічних утворень стали частиною словникового складу мови як повноправні одиниці, що належать до сфери загального вжитку (наприклад, російський квазікомполит *близорукий*). Узагалі, етимологія цього слова заслуговує на особливу увагу: у давнину існувала лексема *близоркий*, але згодом один склад *зо-* випав через тяжіння мови до спрощення. Потім через схожість у звучанні (*близоркий* – *близорукий*) носії мови стали вбачати в цьому слові елемент *-рука*. Таким чином, літературне слово *близорукость*, яке також є медичним терміном, постає результатом так званої хибної етимології, хоча слід зазначити, що антонім цього слова *дальзорукость* існує у первісному вигляді. В англійській мові загальноновживаними стали лексеми *May Day*, *cray* □ *sh*, *serviceberry*, *wheat*, *sparrowgrass*, у французькій – *faitnéant*, *courte-pointe*.

2. Квазікомполити також виступають і як джерела процесу реетимологізації. Тут необхідно пригадати, що в межах нашого підходу ми розглядаємо квазікомполити як складні слова, що утворилися не на основі словосполучень або речень. Але багато складних слів утворилися на основі синтаксичних одиниць, тому іноді носії мови роблять спроби утворити словосполучення-дублет і для квазіскладних слів. Наприклад, російський квазікомполит *лжесвидетель* складається з двох компонентів: префіксоїду *лже-* та кореня *свидетель*. Афіксоїд *лже-* є варіантом кореня *лож-*, тому можна зробити висновок, що джерелом появи слова *лжесвидетель* є словосполучення *ложный свидетель*, причому лексема *ложный* має значення “хибний, несправжній, підроблений”. Подібний зв’язок можна спостерігати при аналізі лексем: *лжепророк* = брехун (“*Но юристы говорят, что в документе много лазеек, которыми пользуется лжепроведник. Врачи бьют тревогу: после подобных сеансов к ним обращаются люди, жалуются на бессонницу, головные боли, немотивированное чувство тревоги*” (Публика № 28, 2012, 10.07-16.07)), *лжесгорничная* = жінка, яка лише прикидається покоївкою (“*Зачем лжесгорничная отравила Викторию Николаевну? – не утихал Маневич*” (Д. Донцова. 6 соток для Робинзона)), *лжеохранник* = несправжній охоронець, який намагається обдурити для досягнення власної мети (“*Так что когда ничего не подозревающие инкассаторы вошли внутрь, лжеохранники напали на них и отобрали сумки*” (Е. Михалкова. Иллюзия игры. с. 322)). У цих випадках словосполучення *ложный пророк*, *ложный охранник*, *ложная горничная* можуть бути запропоновані як дублети відповідних складних слів. Але комполит *лжесвидетель* має інше семантичне значення (“*лжесвидетель* – свидетель, дающий заведомо ложные показания”) й не може виступати заміником словосполучення *ложный свидетель*, бо в цьому випадку мається на увазі не “підроблений свідок”, не “несправжній свідок”, а людина, яка намагається обдурити слідство або суд задля власної користі або безпеки. Така особа дійсно може бути свідком певних подій, але може також не повідомити про них чесно або вичерпно. Іноді у мові можна спостерігати використання словосполучення *ложный свидетель* при описі дорожньо-транспортних пригод: “*Какова вероятность того, что на разборе в ГИБДД инспектор сможет отличить ложных свидетелей от настоящих? Один разбор уже был, но дело откладывается на неделю и уже со свидетелями, настоящий свидетель у меня есть, но только один. У оппонента нет ни одного, но у меня ощущение, что он приведет целую толпу*” (<http://forum.auto.ru/gai/459153.html>). Як бачимо, це словосполучення має значення “людина,

яка не була присутня при певних подіях, але готова свідчити, що була”, тобто “несправжній, підставний свідок”. Квазікомполит має інші контексти використання: “*Лжесвидетель из Волжского пойдёт под суд*” (<http://www.volginform.ru/6131-lzhesvidetel-iz-volzhsogo-poydet-pod-sud.html>).

Як ще один приклад можна навести російський квазікомполит *авіамадел*. Як зазначає В. І. Теркулов, цю лексему не було утворено від словосполучення “*авиационная мадел*”, оскільки в дійсності функційно еквівалентним скороченому найменуванню є не воно, а словосполучення “*маделлетательногоаппарата*”. Якразоктупоставаливласнеабревіатури *автомодель* (< *мадел* *автомобіля*), *судомодель* (< *мадел* *судна*). Саме за аналогією до цих складних слів утворилося квазіскорочення *авіамадел* (*авіа* + *мадел*). Але зараз у чисельних текстах для позначення маделей літальних апаратів знаходимо лексеми, що виникли в результаті «розгортання» квазіабревіатури *авіамадел*: “*Книга рассчитана на авиамоделистов, макетчиков, любителей моделирования, имеющих некий опыт постройки авиационных маделей*” (Авиамоделирование. – М., 1990). Узагалі можна пригадати ще деякі квазіабревіатури з компонентом *авіа-*, що теж підлягають процесам реетимологізації. Наприклад, російська лексема *авіагоризонт* (бортовий гіроскопічний пристрій, використовувааний в авіації для визначення та індикації кутів крену літального апарату, тобто кутів орієнтації щодо справжньої вертикалі. Пристрій призначено для керування й стабілізації літального апарату в повітрі (<http://ru.wikipedia.org/>) не утворилася на базі сполуки *авиационный горизонт* або *горизонт авіації* (бо цей пристрій пов'язаний саме з літаками, а не з авіацією як транспортною галуззю), хоча іноді сполуку *авиационный горизонт* використовують як заміник цієї лексеми. Процесу реетимологізації підлягають також російські квазікомполити *авіадесант* та *авіамагістраль*, значення яких не відповідає значенню словосполучень *авиационный десант* та *авиационная магістраль*, які іноді використовуються як дублети. На наш погляд, відповідниками цих квазіскладних лексем є сполуки *воздушный десант* та *воздушная магістраль* (бо мається на увазі місце (локатив), а не галузь (авіація)). До речі, те саме можна сказати й про номенклатурні утворення абревіатурного типу: “Нюанси смислових різниць абревіатур та словосполучень <...> стають причиною появи хибної етимології, коли активно використовуваана абревіатура починає розшифровуватися на основі складових компонентів без урахування її власного лексичного значення (*детком* як *детский комитет*, а не як *комиссия по улучшению жизни детей*)” [2]. В. І. Теркулов пропонує потрактовувати такі випадки як приклади переходу квазіабревіатур до класу власне абревіатур у результаті розгортання на їх базі квазівихідних словосполук й утворення номінатем нового типу (відабревіатурних номінатем).

Поява квазігенерувальних словосполучень стає причиною з'яви ситуації неединичної композитної мотивації.

Як різновид реетимологізації можна також розглядати псевдоетимологію. В. О. Чудинов називає цим терміном такий умисний або ненавмисний зв'язок між спорідненими та неспорідненими словами, що ґрунтується на зовнішній звуковій схожості відповідних слів з різними значеннями, на неправильному морфологічному членуванні, на його семантичному переосмисленні [7]. Також цю етимологію можна назвати окаянальною та умовно поділити на дві групи – навмисну та спонтанну (або ненавмисну). Існує навіть псевдоетимологічний словник. Це явище поширене в літературі для створення певного ефекту, здебільшого комічного. Наприклад, лексема *пиротехник* тлумачиться не як спеціаліст з виготовлення вибухової суміші, а як “спеціаліст з проведення пиру, прийомів, метрдотель”, *супермен* – “любитель супів”, *банкомёт* – “прибиральник, який працює у банку”, *табаковод* – “спеціаліст з приготування курчат-табака”, *греховодник* – “поганий робітник на водному транспорті”, *самородок* – “дитина, яка народилася без бажання та участі батьків”, *стенографист* – “людина, яка пише на стінах та парканах”, *богадельня* – “місце, де працює Бог”, *чернослив* – “брудна зливна яма”. Ці приклади ілюструють зразки мовної гри, під якою ми будемо розуміти “використання мови для досягнення понадмовного, естетичного, художнього (найчастіше – комічного) ефекту” [3, с. 79]. Цей прийом набуває широкого використання у ЗМІ, де поширеним стає прийом псевдорозшифрування абревіатур: *ОБЖ* – “*Очень Боюсь Женщин*” або “*Общество беременных жени*” (ОУ №1, 2007); *ПТУ* – “*Помоги Тупому Устроиться*” (ОУ №4, 2007); *СПИД* – “*Предмет Социально-Политической Истории XX в.*” (ОУ №4, 2007).

Ненавмисна псевдоетимологія слугує засобом визначення незнайомого слова. Так, далеко не всі знають, що таке *кінологія* (наука про собак, від грец. *kyon, kynos* – собака), уважаючи,

що це наука про кінематографію. Як приклад можна згадати слово **плутократія**, що позначає владу капіталу. Але носії мови можуть провести аналогію зі словом **плут** і розшифрувати цю лексему за допомогою словосполучення “панування брехунів та шахраїв”. Більша частина наведених псевдоетимологій спирається на семантичні моделі та фонеморфологічні структури, що функціонують у мові. Однак семантичні моделі використовуються не узуально, а за хибною аналогією, у результаті чого справжня етимологія стає затемненою або, краще сказати, усуненою. Ця обставина у певній мовленнєвій ситуації і призводить до комічного ефекту.

Квазікомпозитотворення тісно пов'язане з етимологічними процесами в мовах. Вони можуть поставати як рушійні сили, що вмикають механізм реетимологізації або псевдоетимологізації, що набуває широкого як навмисного, так і ситуативного використання. Ефект навмисної псевдоетимологізації активно використовують у гумористичній літературі, у виступах сатириків-естрадників.

З іншого боку, квазікомпозити є результатом функціонування в мові та мовленні народної етимології (паретимології) як спроби пояснити значення незрозумілих слів. Але, на відміну від наукової етимології, народна етимологія та реетимологізація в цілому базується не на законах розвитку мови, а на випадковій схожості слів (словосполук). Не можна вважати народну етимологію характерною рисою просторіччя. Вищезгадані приклади доводять, що велика кількість паретимологічних слів закріпилася у словниках. Щодо псевдоетимології, то варто зазначити, що вивчення подібного явища та складання спеціальних псевдоетимологічних словників сприяє вивченню семантичних, словотвірних та фонемологічних зв'язків із закономірностей, які функціонують у мові.

Література

1. Гаевский О. К. Авиамоделирование / О. К. Гаевский. – М. : Патриот, 2006. – 402 с.
2. Каховская Л. Ф. Аббревиация как способ словообразования : автореф. ... канд. филол. наук : 10.02.01 “Русский язык” / Л. Ф. Каховская. – Мн., 1980. – 22 с.
3. Норман Б. Ю. Игра на гранях языка / Б. Ю. Норман. – М. : Флинта, 2006. – 344 с.
4. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики; [пер. с фр. А. А. Холодовича] // Труды по языкознанию / Ф. де Соссюр. – М. : Прогресс, 1977. – С. 30–269.
5. Теркулов В. И. Композиты русского языка в ономаσιлогическом аспекте : дис. ... доктора филол. наук : 10.02.02. “Русский язык” / В. И. Теркулов. – Горловка, 2008. – 406 с.
6. Трубочёв О. Н. История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя / О. Н. Трубочёв. – М. : УРСС, 2009. – 242 с.
7. Чудинов В. А. Народная этимология как народное толкование слова / В. А. Чудинов. – Режим доступа к работе : [www.runitsa.ru/publications/publication_508.php].

Аннотація

Е. В. Самойленко. Реетимологізація як причина і следствие появи квазікомпозитів

Стаття посвячена ролі квазікомпозитів в реетимологізаційних процесах. Такі квазі-сложные единицы могут выступать и как следствие подобных процессов (чаще всего, результат народной этимологии), и как их причина (в случае появления квазигенерирующих словосочетаний). Реетимологізація являється причиною появи псевдоетимології, котра може служити, як і для об'яснення непонятних явлень, так і для создания комического эффекта.

Ключевые слова: квазікомпозити, народная этимология, реетимологізація, псевдоетимология, квазигенерирующие словосочетания.

Анотація

О. В. Самойленко. Реетимологізація як причина та наслідок появи квазікомпозитів

Статтю присвячено ролі квазікомпозитів у реетимологізаційних процесах. Ці квазіскладні одиниці можуть поставати і як наслідок таких процесів (найчастіше як результат народної етимології), і як причина (у випадку появи квазигенерувальних словосполучень). Реетимологізація стає причиною появи псевдоетимології, явища, яке може слугувати і для пояснення незрозумілих явищ дійсності, і для створення комічного ефекту.

Ключові слова: квазікомпозити, народна етимология, реетимологізація, псевдоетимология, квазигенерувальні словосполучення.

Abstract**Y. V. Samoylenko. Reetymology as the Reason and the Result of Quasi-Composite Functioning**

The article is devoted to the role of quasi-composites in the processes of reetymology. These quasi-composites may be the result of such processes (most often, the result of folk-etymology) and their reason (in case of quasi-generating word-combinations coinage). A false etymology or pseudoetymology, sometimes called folk etymology, is a specious (plausible but false) belief about the origins of specific words, often originating in "common-sense" assumptions. Such etymologies can be much more colorful than the typical etymologies found in dictionaries. Erroneous etymologies can exist for many reasons. Some are reasonable interpretations of the evidence that happen to be false.

Reetymology becomes the reason for pseudo-etymology appearance which may serve both for explaining new phenomena of reality and creating of humorous effect. The further investigation of pseudo-etymology has to identify the semantic, grammatical and phonological relationships and patterns that operate in the language.

Key words: quasi-composites, folk-etymology, reetymology, pseudo-etymology, quasi-generating word-combinations.